

III. fejezet

Forgács Balázs: A háború tipológiája és a hadikultúrák

A háborúk különböző jellegének vizsgálata mindig is foglalkoztatta a hadtudósokat. A hadtörténelem kutatásai alapján a múlt háborúiból levont következtetések folyamatosan gyarapították a hadtudományt, amelynek legfontosabb célja mindig a következő háború sikeres megvívása elméleti és gyakorlati feltételeinek megteremtése volt. Ezek az eredmények meghatározták a következő háborúk megvívásának módját, napjainkban pedig az államok stratégiai dokumentumaiban (például nemzeti katonai stratégia, összhaderőnemi doktrína) kapnak helyet. A következőkben néhány katonai gondolkodó megállapításait tekintjük át a háborúk különböző típusait illetően. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy „az elmélet szemlélet, ne pedig tan legyen [...] Az elméletnek kell tehát a leendő hadvezér szellemét nevelnie, sőt irányítania az önképzésben, de nem szükséges elkísérnie a csatamezőre – ahhoz a bölcs nevelőhöz hasonlatosan, aki az ifjú szellemi fejlődését terelgeti és egyengeti anélkül, hogy egész életén át istápolná”.¹

A háború fogalma

Carl von Clausewitz (1780–1831) porosz katonai teoretikus *A háborúról* című műve az egyetemes hadtudomány egyik legnagyobb hatású alkotása. A szerző a művet – felesége visszaemlékezése szerint – már 1810-ben elkezdte írni, majd a napóleoni háborúk befejezése után, 1816-ban folytatta. A mű 1827-ben megfogalmazott Értesítéséből tudjuk, hogy Clausewitz elkezdte a nyolc nagy egységre (könyvre)² tagolt műve átdolgozását, erről a folyamatról azonban keveset tud a hadtudomány. Az Értesítés mellett talált „jóval újabb keltezésű fogalmazványban”³ arról szólt Clausewitz, hogy „egyedül az első könyv első fejezetét tekintem befejezettnek; ez, ha mást nem is, legalább az irányt megmutatja, amelyet mindenütt követni akartam”.⁴ A mű befejezetlenségében is monumentális kísérlet a 19. század első fele hadművészetének összefoglalására, amely a maga nemében Jomini *A hadművészet kézikönyve* című művével az egyik első ilyen kísérlet volt a modern korban.

A mű első könyvének – amely a háború természetének kérdéskörét járja körül – első fejezetében a háború fogalmát Clausewitz a következőképpen határozta meg: „A háború tehát az erőszak alkalmazása, aminek célja, hogy az ellenfelet saját akaratunk teljesítésére kényszerítsük.”⁵ A háború során alkalmazott erőszak formái igen változatosak lehetnek, a fegyveres erő alkalmazása mellett egy sor nem katonai eszköz is rendelkezésére áll a háborút elindító, az ott elérendő

¹ CLAUSEWITZ 2013: 120.

² 1. könyv: A háború természetéről; 2. könyv: A háború elméletéről; 3. könyv: A hadászatról általában; 4. könyv: Az ütközet; 5. könyv: A haderő; 6. könyv: A védelem; Vázlatok a 7. könyvhöz: A támadás; 8. könyv: A haditerv.

³ CLAUSEWITZ 2013: 33.

⁴ CLAUSEWITZ 2013: 33.

⁵ CLAUSEWITZ 2013: 39.

célokat megfogalmazó politika számára. A politikai célt Clausewitz a háború eredeti indítékaként írta le, amely meghatározza a háborús cselekmény célját és az erőfeszítések nagyságát. A háború maga is mindig egy politikai helyzetből indul és mindig egy politikai motívum hozza létre, „tehát politikai cselekvés!”⁶

A porosz katonai teoretikus a háborút csupán a politika más eszközökkel való folytatásaként, valóságos politikai eszközként írta le. A politikai szándékot tekintette célnak, míg a háborút e célt nem nélkülözhető eszköznek. Hangsúlyozta, hogy a politikának is alkalmazkodnia kell eszközéhez, így kerülhető el az, hogy lehetetlent kér. A politikai jelleg miatt különbözők a háborúk is, de eme jelenség hátterében a nép életét befolyásoló tényezők mértékét, valamint a háborút megelőző feszültség nagyságát látta Clausewitz. Összegzésként így fogalmazott:

„*Először is: a háborút semmilyen körülmények között sem foghatjuk fel önálló dologként, hanem politikai eszközként kell tekintenünk rá. Csak ezzel az elképzelési móddal lehetséges az, hogy ne kerüljünk ellentétbe az egész hadtörténettel. Ez nyitja fel előttünk az értelmes belátás könyvét. Másodszor: ugyanezen szemlélet megmutatja nekünk, hogy az indítékok és a körülmények alapján milyen különbözőek lehetnek a háborúk.*”⁷

A politika és a háború kapcsolatáról írottak alapján fontos megjegyezni, hogy Clausewitz szerint a politika – bár megtehetné – nem avatkozik bele a fegyveres küzdelem végrehajtó szintjén zajló eseményekbe, vagyis a katonai-szakmai szempontok nem oldódnak fel a politikai szándékban. A *háborúról* című mű befejezetlen, Clausewitz egészen haláláig annak átdolgozásán munkálkodott. Az átdolgozás fő szempontjait az Értesítésben rögzítette:

„Az első hat, már letisztázott könyvre úgy tekintek, mint meglehetősen formátlan tömegre, amely egyszer még mindenképpen átdolgozásra szorul. Ezen átdolgozás során a háború kettős jellegét mindenhol szigorúan szem előtt tartom majd, és ezáltal minden gondolat pontosabb értelmet, meghatározott irányt, szabatosabb használatot kap. [...] A háborúnak e ténylegesen fennálló különbségén kívül azt a gyakorlat szempontjából ugyancsak szükséges szempontot is rögzítenünk kell, hogy a *háború nem más, mint az állampolitika más eszközökkel való folytatása*. Ha mindenütt fenntartjuk, ez a szempont egységessé teszi a szemléletet, és minden könnyebben kibogozhatóvá válik. Bár ezt a szempontot főként a nyolcadik könyvben tárgyaljuk majd, de már az első könyvben ki kell fejtenünk, és figyelembe kell vennünk az első hat könyv átdolgozásánál. E tervezett átdolgozással sok sallang el fog tűnni az első hat könyvből, egyes hézagok és hasadások összehúzódnak, egyes általános dolgok pedig határozott formát ölthetnek.”⁸

Az átdolgozás után tehát a háborús erőszak kettős jellege, valamint a politika meghatározó szerepe kiemelt figyelmet kapott volna a szövegben. Fontos megjegyezni, hogy ez utóbbi szempont rámutat arra, hogy a háború a társadalmi élet egyik jelensége, azt vizsgálni csak ebben a keretben érdemes.⁹ Eberhard Kessel német kutató szerint ez a jelenség kapcsolatban áll a háború kettős jellegével, mivel a politika mérsékelheti a háború célkitűzéseit, ezért a megsemmisítő hadászatot felválthatja kifárasztás.¹⁰ Fontosnak tartotta kiemelni, hogy az egymástól markánsan elkülönülő célú háborúkban érvényre jutó háborús akarat különbözősége a hadviselés alkalmazásában

⁶ CLAUSEWITZ 2013: 53.

⁷ CLAUSEWITZ 2013: 55. – Clausewitz kiemelése.

⁸ CLAUSEWITZ 2013: 31. – Clausewitz kiemelése.

⁹ CLAUSEWITZ 2013: 669.

¹⁰ KESSEL 1987: 164.

és intenzitásában is megjelenik. Kessel azt is elismerte, hogy az adott kor szelleme, kultúrája hatással van annak hadviselésére is: példaként a francia forradalmi háborúk időszakát idézi, ahol a megváltozott politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyok döntő átalakulást hoztak a hadügyben is. A közös elem, amely összeköti a két eltérő stratégiai célú hadviselést, az erőszak, hiszen alkalmazásának mikéntje határozza meg a háború jellegét.¹¹

Ez a politikai cél jelenik meg Clausewitz művének korábban már említett Értésítésében, amely szerint:

„a háború kettős jellege egyrészt abból a célból származik, hogy *az ellenfelet legyőzzük* – tehát hogy politikailag megsemmisítsük, vagy pusztán védekezésre képtelenné tegyük, és a nekünk tetsző béke megkötésére kényszerítsük –, másfelől pedig mindössze abból, hogy *birodalmának határain egyes területeket elfoglaljunk* – tehát hogy ezeket a területeket megtartsuk, vagy békekötésnél hasznos ütőkártyaként játsszuk ki.”¹²

A háború kettős jellegéből – megsemmisítésre, illetve kifárasztásra törekvés – kiindulva elmondható, hogy a mindkettőben érvényre jutó háborús akaratnak egészen különböző irányai jönnek létre, amelyek a hadviselés alkalmazásában és intenzitásában jelennek meg.¹³ A két eltérő jelleg közötti átmenetről Clausewitz is ír.¹⁴ Szerinte a közös elem mindkettőnél az erőszak, amely Kessel szerint egyesíti a két típust, „ezért válthat át tulajdonképpen a háború egyik fajtából a másikba”.¹⁵ És hogy miért éppen Clausewitz? A porosz katonai teoretikus életművének egyik legnagyobb kutatója, Peter Paret (1924–2020) szerint: „Clausewitz munkásságának talán legfontosabb tanulsága, hogy a háborút más szellemben is lehet elemezni. Alapot teremtett, amire lehet építkezni. Ám a modern világ számára az egyik legfontosabb kérdés továbbra is a szervezett tömeges erőszak tárgyilagos értelmezése marad.”¹⁶

Háborús elméletek az ókortól a 19. századig

Az egyik legelső hadtudományi szakmunkának *Sunzi* (más írásmóddal Szun-ce, kb. Kr. e. 544–496) *A hadviselés törvényei* című munkája. A mű átfogó képet ad a háború világáról, de kitekint annak diplomáciai és gazdasági vetületeire is. Szerzője a hagyomány szerint gyakorló hadvezérként szerzett tapasztalatai alapján írta meg könyvét.¹⁷ Sunzi szerint: „A háború az ország legfontosabb ügye, az élet és a halál alapja, a túlélés, illetve a pusztulás útja, melynek tanulmányozása el nem hanyagolható.”¹⁸ *A támadás megtervezése* című részben a mű szerzője a háborúban alkalmazható erőszak, azaz a háborúk kétféleségére mutat rá. Szerinte a győzelmet a fegyverek ereje mellett más, nem katonai eszközökkel is ki lehet vívni. Véleménye szerint a hadvezérnek és az azt utasító uralkodónak ez utóbbiak alkalmazása mellett kell dönteni, ugyanis „aki száz csatában száz győzelmet arat, még nem a jók legjobbika. A jók legjobbika küzdelem nélkül

¹¹ KESSEL 1987: 164–165.

¹² CLAUSEWITZ 2013: 31. – Clausewitz kiemelése.

¹³ KESSELL 1987: 157.

¹⁴ CLAUSEWITZ 2013: 31.

¹⁵ KESSELL 1987: 169.

¹⁶ PARET 2005: 270.

¹⁷ TOKAJI 2018: 25.

¹⁸ SUNZI 2018: 29.

hódoltatja meg az ellenséges sereget.”¹⁹ A háborús győzelemnek Sunzi szerint tehát akkor van valódi értéke, ha az ellenséges fegyveres erőt harc nélkül győzik le, az ellenséges városokat ostrom nélkül veszik be, és sikerül megakadályozni a háború elhúzódását, mindezt a saját fegyveres erő mind nagyobb épségben tartása mellett.²⁰

Vegetius (Kr. u. 5. század) *A hadtudomány foglalata* című műve az ókori hadművészet és hadtudomány egyik legfontosabb hadtörténeti jellegű forrása,²¹ amely komoly hatást gyakorolt a középkor és a kora újkor katonai gondolkodására.²² Vegetius négy könyvre tagolt művében főleg a szárazföldön vívott háborúkkal foglalkozik (az I. könyv a hadkiegészítéssel és kiképzéssel, a II. a hadseregszervezet és szolgálati ágak kérdéseivel, a III. a harcászattal), azonban a IV. könyv, miután tárgyalja az ostromművészetet, a haditengerészettel és tengeri háborúval kapcsolatos korabeli ismereteket foglalta össze.²³ Vagyis a késő római szerző a hadtudományt, a háborúkkal kapcsolatos ismereteket földrajzi közeg, azaz haderőnem szerinti bontásban tárgyalta.

Raimondo Montecuccoli (1609–1680), a 17. század egyik legnagyobb hadvezére és katonai teoretikusa az élete során szerzett katonai tapasztalataiból és elméleti ismeretekből alkotott egy, a háborúk világát bemutató racionális rendszert.²⁴ Szerinte „a háború olyan cselekvés, melynek során a hadseregek minden módon igyekeznek kölcsönösen kárt okozni egymásnak. Minden háború célja a győzelem.”²⁵ Művében a háborúkat, aszerint hogy azokat hol, milyen módon és kik vívják, tengeri vagy szárazföldi, támadó vagy védekező, illetve külső ellenséggel szemben vívott fegyveres konfliktusokra osztotta. A 19. század katonai gondolkodását a francia forradalmi és a napóleoni háborúk hadművészetben jelentkező gyökeres változásai határozták meg. Ezek a változások a hadművészet minden szintjén (hadászat, hadműveleti művészet, harcászat) alapvetően alakították át a korábbi elméleteket.²⁶

A Habsburg-család legtehetségesebb katonája, *Károly főherceg* (1771–1847) véleménye szerint „a háború a legnagyobb csapás, amely egy államot vagy nemzetet érhet. Az államfőnek s a vezénylő tábornoknak arra kell törekednie, hogy *minden* rendelkezésre álló *erőt azonnal*, a háború kitörésekor mozgósítsanak s felhasználjanak arra, hogy a háború a lehető legrövidebb ideig tartson, s hogy mielőbb kedvezően dőljön el”.²⁷ Az osztrák hadvezér szerint kétféle, támadó (offenzív) és védelmi (defenzív) háború van. A mennyiségi és minőségi erőviszonyok, valamint a terep jellege határozzák meg, hogy a hadvezér milyen háborút vívhat meg, illetve milyen háborúra kényszerítik rá. A támadó háború előnye, hogy gyorsan elvezethet a célhoz, ezért azt teljes erővel kell indítani, és az ellenséget minél hamarabb döntő csatára kell kényszeríteni.²⁸ A védelmi háború alapelveit a szerző a támadó háború alapelveiből vezette le. A védelem fő céljának az időnyerést, az ország területének megvédését és biztosítását jelölte meg. Úgy gondolta, hogy ezt a háborút a terep adta lehetőségek maximális kihasználásával kell megvívni.²⁹

¹⁹ SUNZI 2018: 35.

²⁰ SUNZI 2018: 34–37.

²¹ VÁRADY 1961: 276.

²² HAHN 1963: 751.

²³ VEGETIUS 1963: 856–865.

²⁴ CZIGÁNY 2019: 25.

²⁵ MONTECUCCOLI 2019: 41.

²⁶ CSIKÁNY 2001: 51–55.

²⁷ Károly, osztrák főherceg 1974: 486. – Károly főherceg kiemelése.

²⁸ Károly, osztrák főherceg 1974: 490–491.

²⁹ Károly, osztrák főherceg 1974: 491–493.

Károly főherceg szerint egy ország védelmi háborút csak kényszerből folytathat, illetve abban az esetben, ha a politikai viszonyokban bekövetkező alapvető változások vagy egy kivívott döntő siker okán „a védelmi háború támadó háborúba mehet át”.³⁰

Antione Henri Jomini (1779–1869) a 19. század egyik legjelentősebb katonai teoretikusa volt Clausewitz mellett. *A hadművészet kézikönyve* című fő műve e korszak háborúinak szintézisaként született meg. Jomini a művében világosan elkülönítette a hadművészetet mint a háborút meghatározó összes kombinációkkal és a végrehajtott hadműveletekkel foglalkozó tudományt alkotó területet: „A hadművészetet rendesen öt tisztán katonai részre osztják: a stratégia, a magasabb taktika, a logisztika, a hadmérnökség és a kis taktika. Van azonban ennek a tudománynak egy lényeges része, amelyet igen helytelenül mindeddig kihagytak a felsorolásból, ez pedig a katonapolitika.”³¹ A katonapolitika tartalmazza mindazon megfontolásokat, amelyek alapján az államférfiak dönthetnek a háború megindításáról, valamint a hadműveletekről is, vagyis ez a terület határozza meg azt, hogy mikor lép hadba egy állam. A háborúk különböző fajtáit Jomini tíz cikkelyben különítette el, egyrészt a kitűzött célok megvalósításához szükséges hadműveletek természete, másrészt a kívánt hatás eléréséhez szükséges erőfeszítések nagysága, harmadrészt pedig a tervezett vállalkozások méretei alapján, amelyek mögött a katonapolitikai megfontolások fontos szerepet játszanak. A háborúk különböző fajtái lehetnek szerinte:

- a jogok érvényesítéséért indított háború;
- politikai szempontból védő, katonai szempontból támadó háborúk;
- az érdekháborúk;
- szövetségesekkel és szövetségesek nélkül megvívott háborúk;
- az intervenció háborúk;
- a hódításvágytól sarkallt vagy más okból végrehajtott invázió;
- az ideológiai háborúk;
- a nemzeti háborúk;
- polgárháborúk és vallási háborúk;
- a kettős háború.³²

A svájci származású katonai teoretikus szerint „a háborúknak ezek a különböző fajtái némileg kihatnak a kitűzött célok megvalósításához szükséges hadműveletek természetére, a kívánt hatás eléréséhez szükséges erőfeszítések nagyságára és magára a tervezett vállalkozás méreteire is”.³³ Érdekesség, hogy Jomini a nemzeti háborúkat tartotta „a legfélelmetesebbnek”, ugyanis ezek „egy egész nép, vagy legalábbis a nép többsége ellen irányulnak, amelyet a függetlenség nemes tüze lelkesít”.³⁴

Elméletek a hidegháborúról

1989-ben megjelent *Konfliktusok, háborúk* című könyvében Ágh Attila (1941–) a hidegháborús időszakban kialakult modern kisháborúk típusait rendszerezte. Elméletének kiindulópontja volt, hogy 1945 után a háború elmélete kettévált. A potenciális nagyháború kérdései

³⁰ Károly, osztrák főherceg 1974: 489.

³¹ JOMINI 1974: 569.

³² JOMINI 1974: 569–595.

³³ JOMINI 1974: 569.

³⁴ JOMINI 1974: 586–587.

mellett a kisháborúk kérdésköre került a kutatások homlokterébe. Mivel egy termonukleáris háború a szemben álló felek teljes pusztulásával járt volna, ezért Ágh figyelme a korszakban jelentkező kisháborúk felé fordult. Úgy vélte, hogy 1945 után radikális változások történtek a háborúk jellegében, a magas intenzitású hagyományos háborúról a hangsúly a harmadik világban áttevődött az alacsony intenzitású konfliktusokra. A hidegháborúban szerinte a háborúk számos új formája jött létre, amelyek nem kezelhetők a nyugat-európai játékelméleti modellel, sajátos helyi kulturális és történelmi közegbe illeszkednek, gyakran Nyugat-ellenesek, az egész lakosságot érintik és a társadalmi élet minden szférájában zajlanak, valamint elhúzódó jellegűek.³⁵

Ágh a modern kisháborúk négy típusát azonosította, amelyeket az új konvencionális háború, a nem konvencionális háború, a destabilizációs háború és az anómiás konfliktus elnevezésekkel illetett. Az új konvencionális háborúk kialakulásának legfőbb okaként a második világháború után létrejött új regionális középhatalmak hatalmi törekvéseit azonosította. Ezek tulajdonságait a következőkkel írta le. Határozott kezdet és vég (hadüzenet és békeszerződés), reguláris csapatok vívják, a háború menetét a haditechnika döntő módon befolyásolja, a felek katonai stratégiát követnek, azaz a politika mindvégig irányítása alatt tartja az eseményeket, a frontvonal és a hátszág jól elkülöníthető. Példaként az arab–izraeli (1948–1949, 1956, 1967, 1967, 1982), az India és Pakisztán között vívott (1947, 1965, 1971) háborúkat, valamint a falklandi háborút (1982) említette. Amennyiben a gyengébb hadviselő fél a konvencionális kihívás miatt nem konvencionális eszközökhöz folyamodik, megkezdődik az átmenet a nem konvencionális háború kategóriájába.³⁶

A fejlődő országok egymás közötti háborúit Ágh Attila *nem konvencionális háborúnak* nevezte. Megtalálhatók bennük a konvencionális háború jegyei is (például többé-kevésbé felszerelt reguláris hadseregek, katonai stratégia érvényesül a konfliktus elején), azonban az elhúzódó jelleg, a mélyben meghúzódó kulturális, nyelvi, törzsi, etnikai, területi, gazdasági, földrajzi ellentétek a háború egy másik kategóriáját jelentik. A háború időbeni elhúzódása miatt Ágh szerint megjelenhetnek külső beavatkozók is, akik jellemzően nem katonai eszközökkel avatkoznak be a konfliktusba. A nem konvencionális háború alaptípusának az Irak és Irán között 1980 és 1988 között vívott háborút tartotta.³⁷

Azokat a gyarmati felszabadító háborúkat, ahol a népi felkelés alacsony intenzitású maradt, a *destabilizációs háború* kategóriájába sorolta. Itt a hangsúly már teljesen áttevődött a konfliktus nem katonai eszközeire és céljaira. Az elhúzódó jelleg itt is dominált, azonban ennél a típusnál a fő cél az ellenség kifárasztása és összeomlásának kierőszakolása volt minden lehetséges eszközzel, amely gyakran nem járt együtt közvetlen katonai vereséggel. E háborúkban a front klasszikus fogalma nem létezett, mivel voltak intenzívebb és kisebb intenzitást mutató helyszínek. A célpontok között a polgáriak domináltak, az események célja pedig az ellenséges ország társadalmának, gazdaságának és politikai rendszerének destabilizálása volt. Ezt igen széles eszköztár bevetésével igyekeztek elérni, amelyben helyet kaptak a gazdasági eszközök, a propaganda, valamint a belső politikai ellenzék támogatása is.³⁸ A destabilizációs háború példái Vietnám Franciaország, majd az Amerikai Egyesült Államok ellen vívott háborúi.

Ágh Attila rendszerének negyedik eleme az *anómiás konfliktus* kategóriája. A jelző eredetileg egy görög szóból, a rendezetlenséget jelentő „anomosz” kifejezésből ered. Ez a típus

³⁵ ÁGH 1989: 161–191.

³⁶ ÁGH 1989: 178–182.

³⁷ ÁGH 1989: 182–186.

³⁸ ÁGH 1989: 186–188.

a helyi háborúk és a nemzetközi konfliktusok legalacsonyabb szintje, lényegében zérópontja, ahol a háborúnak az ösztönös, a rendezetlen és a váratlan politikai erőszakra, fegyveres összecsapásra való leszűkülése figyelhető meg. Ágh ezeket a konfliktusokat tekintette a helyi háborúk kiindulópontjának, alapjának, amelyeknek ha intenzitása csökken, ide térnek vissza, s újra fellángolásuk is innen indul. Az anómiás konfliktusok során reguláris szervezettség egyáltalán nem figyelhető meg, mivel félkatonai és félpolgári szervezetek küzdenek egymással. E konfliktusokra ezért az idegengyűlölet és a vallási fanatizmus a jellemző. Az anómiás konfliktusok során a szeparatista mozgalmak gyakran fordulnak a terrorizmus eszközéhez, és sokszor ezek elemi, atomizált erőszakkitörése háborúvá eszkalálódhat.³⁹ A szerző az 1990-es évekre tekintve azt prognosztizálta, hogy minél elemibb szinten és nagyobb szélességben jelenteznek a helyi háborúk és konfliktusok, annál nagyobb jelentőségük lesz a kulturális tényezőknek. Véleménye szerint a regionális biztonság kulcsa a fegyverkezés, ezért úgy látta, hogy a nemzetközi fegyverkereskedelmet kellene szabályozni. Végül a globális válaszokat igénylő globalizációra hívta fel a figyelmet.⁴⁰ Bár Ágh Attila a hidegháború háborúit és konfliktusait rendszerezte, véleményünk szerint elmélete a posztbipoláris rendszer fegyveres konfliktusainak vizsgálatánál is jól használható.

A hadviselés generációinak elmélete 1989-ben született meg William S. Lind, Keith Nigh-tengale, John F. Schmitt, Joseph W. Sutton, valamint Gary I. Wilson *The Changing Face of War: Into the Fourth Generation*⁴¹ című tanulmánya nyomán. Megállapításuk szerint az 1648-tól íródó modern hadviselés eddigi történetét három generációra lehet felosztani, de korukban egy újabb generáció kialakulását vizionálták. Szerintük a generációk közötti váltásokat a politikai és társadalmi fejlődés, a haditechnikai, hadtudományi és technológiai változások generálják. Hazánkban Kiss Álmos Péter és Somkuti Bálint doktori értekezéseit tekintjük a téma mérvadó forrásainak.⁴² Az első generáció a 17. század közepétől a 19. század derekáig tartott, és a vonalban, oszlopban és négyszögekben harcoló tömegek korszaka volt. Az állam és a társadalmak fejlődése fegyelmezett és kiképzett állandó fegyveres erőket hozott létre, amelyek felszerelése és fenntartása komoly anyagi terhet rótt az országokra, ezért azok háborúban való megóvása különösen fontos volt. Az elmélet szerint ennek a korszaknak a csatáit így csak korlátozott célok elérése érdekében vívták meg. Az első generáció időszakában egy rendezettségre alapozott katonai kultúra jött létre, amikor a civilek és a katonák közötti különbségek nyilvánvalók voltak (például az egyenruha).⁴³ A krími (1853–1856), a német (1866; 1870–1871) és olasz (1859–1860; 1866; 1870) egységért vívott háborúk, valamint az amerikai polgárháború (1861–1865) már egy újabb, másodiknak nevezett generációhoz tartoztak az elmélet szerint. Ebben a korszakban a tömegtermelés miatt a tűzerő növekedése, a vasútnak és a távírónak hála pedig a csapatok felgyorsult mozgása volt megfigyelhető. A csúcspontot az első világháború anyagcsatái jelentették, amelyekben az emberi tényező jelentette az anyagot.⁴⁴ A két világháború közötti időszakban megfigyelhető haditechnikai és hadelméleti fejlődés egy újabb, harmadik generációt hozott a hadviselésben. E fejlődésnek köszönhetően megfelelő összefegyvernemi és összhaderőnemi koncentrációkkal már áttörhető volt a korábban leküzdhetetlennek tartott védelem. Az ellenséges védelem mélységébe való behatolással már a morál, az utánpótlás, a kommunikáció és a harcvezetés megtörése is lehetővé

³⁹ ÁGH 1989: 188–190.

⁴⁰ ÁGH 1989: 192–193.

⁴¹ LIND et al. 1989: 22–26.

⁴² KISS 2012; SOMKUTI 2012.

⁴³ KISS 2012: 18–19.

⁴⁴ KISS 2012: 19.

vált. A harcok során a feladatorientált vezetés fontossága domborodott ki.⁴⁵ Az első három generációról megjegyezhetjük, hogy a kronológiai választóvonalak ellenére átfedések vannak köztük, azaz átmeneti időszakokban a generációk egymás mellett is léteztek. Mindhárom esetben jellemző, hogy az állam szuverenitása korlátlan, vagyis a hadviselés állami monopólium, ezért a nem állami szereplők jelenléte korlátozott. Az elmélet teoretikusai szerint a clausewitzi hármasság, vagyis a nép, a hadvezér és a hadsereg, valamint a kormányzat egységesen van jelen a generációk háborúiban. A szemben álló felek általánosan elfogadott szabályok (ti. nemzetközi jog és hadijog) szerint, általánosan elfogadott eszközökkel és eljárásokkal harcolnak. A harcok célja a győzelem kivívása, amely az ellenség akaratának megtörésével érhető el.⁴⁶

A *negyedik generáció* azonban gyökeres változásokat okozott a hadviselésben. Ez a generáció a szakírok szerint egy évtizedeken át tartó evolúciós folyamat eredménye. Itt az állam szuverenitása korlátozott, elvesztette ugyanis hadviselési monopóliumát. Ezzel párhuzamosan a nem állami szereplők egyre jelentősebb tényezőkké válnak. A fentebb emlegetett clausewitzi hármasság megszűnik, ugyanis a nép semleges, ezért a hadviselők célja az ő támogatásának megszerzése. A negyedik generációs hadviselő fél nem rendelkezik az állami lét ismérveivel, ezért nem kötik a nemzetközi jog korlátai sem, sőt igyekszik azokat tudatosan megszegni. E generáció korszakában alig lehet különbséget tenni a hadviselők és a civilek között, valamint a győzelem és a kudarc közti választóvonal sem egyértelmű. A korábbiakkal ellentétben a hadviselők olyan eszközöket (politikai tevékenység, tömegláztató demagógia, utcai politizálás és zavargások, erkölcsi és érzelmi zsarolás, szervezett és szervezetlen bűnözés, terrorizmus, kiváltságok kikényszerítése erőszakkal vagy jogi úton) is alkalmaznak akaratuk rákényszerítése érdekében, amelyek korábban nem szerepeltek a hadviselők eszköztárában.⁴⁷ A hadviselés ötödik generációjának időszakáról (a bio- és nanotechnológia alkalmazása, élettérháborúk korszaka, a természeti erők katonai alkalmazása) a szakértők szerint viszont még korai beszélni.⁴⁸

Elméletek napjaink fegyveres konfliktusairól

A 21. század legelején *Herfried Münkler* (1951–) korának háborúi kapcsán azt hangsúlyozta, hogy ezek a fegyveres konfliktusok a jellemzőket tekintve szinte mindenben eltérnek a 20. század összecsapásaitól.⁴⁹ Tapasztalatai szerint a háború világát érintő változások olyan mértékűek és mélységűek, hogy azokat elméleti kategóriákba sorolni lehetetlen, ezért a német politológus – a 2002-ben németül megjelent könyvének címéül (is) választott kifejezéssel – új háborúknak nevezte ezeket az erőszakos eseményeket. Az új háborúk legfontosabb jellemzőiként a nem állami szereplők részvételét, az ebből fakadó aszimmetriát, valamint az erőszak autonomizációját jelölte meg. Úgy vélte, hogy a nem állami szereplők részvétele, azaz a fegyveres erő privatizációja az alkalmazott egyéni fegyverek olcsósága, elérhetősége és könnyű kezelhetősége miatt vált lehetségessé. Arra a következtetésre jutott, hogy ez az olcsóság egyre növeli a fegyveres konfliktusokban egymással harcolók közötti aszimmetriát, így nem alakulnak ki frontok, sem valódi összecsapások, sem döntő csaták, a háborús erőszak pedig főleg a civileket sújtja. Mindezek miatt a korábban a fegyveres erők kezében levő erőszakos eszközök így autonomizálódtak, azaz

⁴⁵ KISS 2012: 19–20.

⁴⁶ KISS 2012: 20–21.

⁴⁷ KISS 2012: 21–24.

⁴⁸ KISS 2012: 26–27.

⁴⁹ MÜNKLER 2005: 24–25.

olyanok kezébe kerültek, akik felett már nincs állami politikai kontroll.⁵⁰ A háborút korábban jól jellemző kontúrok (kezdeté és vége, azaz hadüzenet és békeszerződés, a nemzetközi jog és hadijog által szabályozott fegyverek és eljárások, valamint egyenruhát viselő harcosok) Münkler szerint a hadviselés állami monopóliumával együtt tűntek el.⁵¹

Az 1990-es évek első felében nagy figyelmet és komoly kritikákat kapott *Samuel P. Huntington* (1927–2008) *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*⁵² című munkája. Napjainkban a migrációs válsághelyzet okán elmélete reneszánszát éli. Az amerikai politikatudós szerint a civilizációk küzdelmei mindig is jelen voltak az emberiség történetében. Az elmúlt évszázad húszas éveiben a Nyugat és a többiek, a hidegháborúban a szabad világ, a kommunista tábor és az el nem kötelezettek feszültek egymásnak. 1990 után Huntington kilenc civilizációt (nyugati, latin-amerikai, afrikai, iszlám, kínai, hindu, ortodox, buddhista és japán) azonosított. Úgy vélte, hogy „ebben az új világban a helyi politika az etnikumok politikája, a világpolitika pedig a civilizációk politikája. A nagyhatalmak versengését a civilizációk küzdelme váltja fel.”⁵³

A civilizációk közötti konfliktusok kétfélék lehetnek. Helyi vagy mikroszinten törésvonal-konfliktusok alakulnak ki a különböző civilizációkat képviselő szomszédos államok között, míg globálisan vagy makroszinten nagyhatalmi konfliktusok jönnek létre.⁵⁴ Az ellentétek kiéleződése az eltérő kultúrák miatt történik, azonban fontos megjegyezni, hogy a nagyhatalmak közötti katonai összecsapások csak ritkán jelentkeznek. „A törésvonal-konfliktusok a különböző civilizációt képviselő csoportok vagy országok közösségi konfliktusai. A törésvonal-háborúk elmergesedett fegyveres konfliktusok.”⁵⁵ Ezek az elhúzódó, az államközi háborúknál gyakran hatszor tovább tartó konfliktusok jellemzően vallási és kulturális jelentőségű területek birtoklásáért zajlanak. Jellemzőjük a nagyfokú erőszakosság, a kiszámíthatatlanság, valamint a vallási és kulturális szembenállás.⁵⁶

1999-ben jelent meg két kínai ezredes, *Qiao Liang* és *Wang Xiangsui* magyarul *Korlátok nélküli hadviselés* című munkája.⁵⁷ A szerzőpáros véleménye szerint már nem a fegyverek alkalmazása teszi a háborút háborúvá, ugyanis az „új megközelítésű fegyverek[et]” fogják hamarosan alkalmazni, amelyek együttesen eltüntetik a háború és béke közötti határokat.⁵⁸ A technológiai fejlődés jelentőségének hangoztatása mellett kifejtették kritikájukat is.⁵⁹ Úgy gondolták, hogy a jövő háborút szupranacionális struktúrákban (állami szint alatti szereplők mellett államok feletti nemzetközi szereplők is jelen lesznek), szupratartományú értelmezési terekben (a katonai és nem katonai területeken egyaránt) és szuprametodikus módszerekkel (az állam rendelkezésére álló valamennyi eszköz használatával) vívják majd meg.⁶⁰ A mű a kínai geopolitikai gondolkodás egyik forrásaként is felfogható, amely nem titkoltan az ókori kínai hadtudományi klasszikusok műveit veszi alapul.

⁵⁰ MÜNKLER 2005: 3.

⁵¹ MÜNKLER 2005: 3–4.

⁵² HUNTINGTON 1998.

⁵³ HUNTINGTON 1998: 24.

⁵⁴ HUNTINGTON 1998: 344.

⁵⁵ HUNTINGTON 1998: 429–430.

⁵⁶ HUNTINGTON 1998: 429–434.

⁵⁷ BARTÓK 2018: 338–346.

⁵⁸ BARTÓK 2018: 343.

⁵⁹ BARTÓK 2018: 342.

⁶⁰ BARTÓK 2018: 344.

A napjainkban zajló katonai műveletek jelzőiként gyakran olvashatjuk az aszimmetrikus és a hibrid kifejezéseket, amelyeknek általánosan elfogadott meghatározásai nincsenek. Fontosságukat jelzi, hogy Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájában külön pont foglalkozik a kérdéssel. A dokumentum kijelenti, hogy az államok közötti konfliktusok jól körülírható kategóriája helyett új, nehezen definiálható konfliktusokkal kell számolni. Ezekben

„egyre nagyobb teret nyer az aszimmetrikus és a hibrid hadviselés, amelyek révén feltörekvő vagy újra megerősödő államok, illetve nem állami szereplők katonai és nem katonai eszközök változatos kombinációját alkalmazva kívánják érvényesíteni érdekeiket, sokszor leplezett módon. Ez a fajta hadviselési módszer elmosza a béke és a háború közötti éles határvonalat, nehezen áttekinthető, a háborús küszöb alatti, »szürkezónás« átmeneti állapotokat alakítva ki. Megfelelő védelmi képesség hiányában ez nemcsak megnehezítheti, de egyenesen lehetetlenné is teheti, hogy a megtámadott fél gyors és határozott választ adjon, vagy felkészüljön a megelőzésre.”⁶¹

A hibrid hadviselés fogalma 2014, Oroszország krími annexiója óta a hadtudomány egyik legfontosabb kutatási területe. Sokan sokféleképpen értelmezik,⁶² sokan – hibásan – Geraszimov-doktrínának nevezik, azonban mindegyik kísérlet közös jellemzője, hogy e hadviselés során a hagyományos és nem hagyományos, katonai és nem katonai (diplomáciai, gazdasági, politikai) eszközök változatos alkalmazásával igyekeznek akarataikat rákényszeríteni a szemben álló felek egymásra.⁶³ Az aszimmetria jelensége egyidős a hadviseléssel. Az egymás ellen harcolók közötti, a saktáblán álló báruk felállításához hasonlító tükörképszerű azonosság a háborúk világában nem jelentkezik, hiszen az egyik félnek mindig erősebb, nagyobb létszámú, jobb és modernebb eszközökkel felszerelt fegyveres ereje van a másikkal/másokkal szemben. A különbség napjainkban a szemben állók nemzetközi jogi státusában, erőforrásaiban, képességeiben és lehetőségben rejlik leginkább.⁶⁴

A hadikultúrák jellemzői

A magyar hadtudományban a hadikultúra fogalmát dr. Kovács Jenő altábornagy vezette be a kilencvenes évek közepén, Magyarország katonai stratégiájával foglalkozó komplex kutatási témája egyik alfejezeteként. Az 1929-ben született katonai szakíró 1948-ban kezdte katonai szolgálatát a Magyar Honvédségben (1951-től Magyar Néphadsereg). 1951 és 1953 között akadémiai tanulmányokat folytatott a Zrínyi Honvéd Akadémián, majd kiváló eredményű végzése után az Akadémián maradt tanárként. 1957-ben már tanszékvezető-helyettesként dolgozott a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (ZMKA) Hadművelési-harcászati Tanszékén. Tudományos munkássága is ebben az időben kezdődött el, főleg a tanszéken folyó oktatással kapcsolatban folytatott kutatásokat és publikálta azokat. 1962 és 1964 között a Szovjetunió Fegyveres Erői Vezérkari Katonai Akadémiáján tanult, hazatérése után a Hadművelési Tanszék tanszékvezető beosztásába került, és a ZMKA parancsnok harcászati és tudományos helyettesének hadművelési segítője, egy évvel később helyettese lett. Ezekben az években szerveződött meg a ZMKA-n a hadművelési

⁶¹ 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat 46. pont.

⁶² JÓJÁRT 2020.

⁶³ HOLECZ 2018.

⁶⁴ KRAJNC 2019: 52.; KISS 2015: 157–159; vö. DERIGLAZOVA 2014.

tanfolyam is, amely Magyarországon a vezérkari szintű oktatás felélesztését jelentette. A tanfolyam megszervezésében és vezetésében Kovács Jenő nagy szerepet vállalt. A hadtudomány kandidátusa címet 1969-ben szerezte meg az *Ellentmondások a hadművészet elméletében az ütközet értelmezése körül. Az ellentmondások feloldásának lehetséges útjai, különös tekintettel a hadsereg-találkozóütközet megvívásának módjára* című értekezésével és a következő évben a ZMKA parancsnokának első helyettesi beosztásába került. 1973-tól 1977-ig csapatszolgálatot teljesített Kiskunfélegyházán, ahol a 7. gépesített lövészadosztály parancsnoki tisztét látta el. 1977-től 1988-ig, szolgálati nyugállományba vonulásáig magas párt- és állami tisztségeket látott el, 1986-tól a honvédelmi miniszter helyettese volt. Ebben az időszakban hadtudományi kutatómunkája teendőinek megsokasodása miatt háttérbe szorult.

Nyugállományba helyezése után Kovács ismét aktív szereplője lett a magyar hadtudományi kutatásoknak és kutatóműhelyeknek. Az 1990-ben alakult Magyar Hadtudományi Társaság egyik alapító tagja, valamint a társaságon belül működő Hadművészeti Szakosztály elnöke volt. Tudományos kutatásai ekkor már a magyar hadügyet érintő egyik legfontosabb kérdéssel, a rendszerváltást követő időszak magyar katonai stratégiájának kidolgozásával foglalkoztak. A Varsói Szerződésből kilépő és ezáltal katonai stratégiát nélkülöző Magyarországon kiemelten fontos kutatási terület volt ez a téma. Mi sem jelzi ezt jobban, mint hogy az évtized elején Kovács és az általa vezetett Hadművészeti Szakosztály katonai stratégia és doktrína kérdéseit vizsgáló kutatásai bekerültek az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások közé. A kutatás eredményeit Kovács folyamatosan publikálta, illetve 1995-ben, sajnos csak kézirati formában megjelentetve *Magyarország katonai stratégiája (Komplex kutatási téma)*⁶⁵ címmel összegezte. A három kötet egyfajta útkeresést mutat a kutatók körében, akik Magyarországon és ezen belül a magyar katonai stratégia útját és lehetőségeit keresték egy nagyon gyorsan megváltozott nemzetközi rendszer keretein belül. Érezhető az egykori ellenség, a NATO felé való növekvő orientáció, de az egykori Varsói Szerződésből hozott katonai hagyományok is jól tetten érhetők a munkán belül. A három vaskos kötet második kötetében *Katonai stratégia és hadikultúrák* címmel foglalkozik a fentebb említett fogalommal. Életműve azonban csonka maradt, kutatásai 1996-ban bekövetkezett hirtelen halála miatt befejezetlenek.

Kovács a *hadikultúra* fogalmát a kultúra fogalmából vezette le és vezette be a magyar hadtudományi fogalomtárba. Úgy gondolta, hogy miként a különböző kultúrkörhöz tartozó népcsoportok eltérő kultúrájuk okán sokféle különbséget mutatnak az élet szinte minden területén, nincs ez másképpen a háborúk megvívása során sem. A hadviselés függ és mindig is függött az egyes társadalmak kultúrájától. A Kovács által használt kultúrafogalom a következő:

„a kultúra történelmileg kialakult szellemi, anyagi értékek összessége. Meghatározott felfogásoknak, törekvéseknek, megmozdulásoknak sajátos kifejezője. A kultúra legmarkánsabban a célokban és az azok felé való haladás alapirányában jut érvényre. A kultúra értékei mélyen belevésődtek az emberek tudatába, s feltűnik gyakorlati tevékenységük minden mozzanatában.”⁶⁶

⁶⁵ Kovács 1993, 1995, 1996. A kézirat a NKE EKKL HHK Kari Könyvtárában található, raktári jelzetek: I. kötet: 585/1767:1; II. kötet: 585/2060:1; III. kötet: 585/2154:1.

⁶⁶ Kovács 1995: 17.

A hadikultúra tehát „a hadviselést érintő katonai, szellemi és anyagi értékek azon összessége, amely az ellenség erőinek felbomlasztásának, illetve a saját csapatok megőrzésének alapirányát jelöli meg”.⁶⁷

A hadikultúra fogalmát talán még jobban meg lehet érteni, ha beleértjük a háborúval és a hadsereggel kapcsolatos szokások és felfogások összességét,⁶⁸ amelyek közül a legfontosabb és Kovács által leginkább a vizsgálat céljának tekintett terület az alapvető hadviselési módokról vallott nézetek és elképzelések összessége. Az alapvető hadviselési módok azonban nemcsak az adott kultúrkör háborúról alkotott nézeteitől, hanem a stratégiaalkotásnál megjelenő egyéb szempontoktól (gazdaság, társadalom, földrajzi környezet stb.) is függnék. A hadviselés módja tehát nem csak az adott kultúra hadvezetésről alkotott nézeteit tükrözi, gazdaságának, társadalmának ereje stb. is megjelenik abban. Kovács a fenti szempontok vizsgálata után az alábbi három hadikultúrát különböztette meg, úgymint a mozgáscentrikus, az anyagcentrikus és a gerilla-hadviselés hadikultúráját.⁶⁹

Ezeket a hadikultúrákat két csoportba lehet osztályozni a fentebb már, Clausewitz munkásságánál emlegetett erőszak-alkalmazás szempontjából. A megsemmisítést fő stratégiai célként megfogalmazó hadikultúra a mozgáscentrikus, míg az anyagcentrikus és a gerilla-hadviselés hadikultúrája a kifárasztást preferálja – másként fogalmazva az első a direkt, míg utóbbiak az indirekt hadviselés jellemzőit hordozzák magukban. Az adott hadikultúrák, illetve az azt magukénak tudó államok ezeknek a stratégiai céloknak megfelelően alakították ki fegyveres erőiket és fogalmazták meg a háborúra vonatkozó alkalmazási szabályaikat, valamint vívták meg háborúikat. Megjegyzendő, hogy a fent említett hadikultúrák egyike sem jelentkezik vegytisztán az egyes társadalmakban és háborúkban, mégis jól megfigyelhető egyik vagy másik megjelenési formáinak⁷⁰ elsőse a többivel szemben. A hadikultúrák között a legnagyobb különbség az erőszak alkalmazásában, a végrehajtások eszközeiben és módszereiben mutathatók ki, de ez is csak a mélyebb összefüggésekben és nem a könnyebben érthető részletekben. A vizsgálatnak tehát a hadviselés módját és formáit kell céloznia, ezen belül is a hadművelleti művészetet és a hadászatot kell görcsö alá venni. Ezek alapján különböztette meg Kovács a különböző hadikultúrákat.

A *mozgáscentrikus hadikultúra* fő célja az ellenséges fegyveres erő megsemmisítése. Ez a cél a manőverező, minél gyorsabb lefolyású háborúban bontakozhatott ki, amelynek egyik legfőbb jellemzője és egyben sikerének a kulcsa az ellenség gyenge pontja elleni lendületes támadásban rejlik. A hadműveletek folyamatosan követik egymást, a gyors ütemű támadások sikerei a védekező felet „vert helyzetbe” hozzák, így az fizikailag és pszichológiailag is a megsemmisülés szélére sodródik. A mozgáscentrikus hadikultúra lételeme a támadás, az esetleges védelem csupán csak ideiglenes eljárás, amelynek két célja van. Az egyik a megakadt támadás feltételeinek újbóli megteremtése, a másik az ellenség lekötésével megfosztja azt az ellentámadás lehetőségétől. Kulcsfontosságú az is, hogy e hadikultúra képviselői az ellenséges területek birtokba vételéért küzdenek, így az erős csapásmérések az ellenség mélységébe való ütemes behatolás céljával indulnak. Az ellenség feletti teljes fölény kialakításában szerepet játszik a csapatok mozgatása, amellyel rákényszerítik arra az akaratukat, és ezzel a kezdeményezést is szilárdan kézben tartják. A csapatok pontos mozgatása természetesen sok követelményt támaszt. A jól kiképzett és eléggé

⁶⁷ Kovács 1995: 17–18.

⁶⁸ Elképzeléseket a fegyveres erők jellegéről, felépítéséről, az ország védelmi rendszeréről, az állami és a katonai vezetés struktúrájáról stb.

⁶⁹ A hadikultúrák típusainak bemutatását lásd Kovács 1995: 11–48; FORGÁCS 2002.

⁷⁰ Például a haderőnemek elsőse, a háborús erőszakról vallott elképzelések és azok megjelenései a hadügyben stb.

kreatív parancsnok, egy jól összekovácsolt és hatékonyan működő parancsnoki törzs, a magas támadási ütem és az ezzel járó „időelőny”, amely tulajdonképpen egyet jelent a kezdeményezés közben tartásával. A mozgáscentrikus hadikultúra főleg olyan országokban jelentkezik, amelyek hosszú szárazföldi határszakasszal rendelkeznek. Ennek megfelelően megfigyelhető, hogy a szárazföldi haderőnem kiemelt szerepet kap a hadműveletekben, a légierő és a haditengerészet feladata csupán a szárazföldi haderőnem csapatainak támogatása. A mozgáscentrikus hadikultúra vizsgálatakor Kovács két példát hozott a hadtörténelemből, úgymint a porosz-német és az orosz-szovjet mozgáscentrikus hadikultúra.⁷¹ A mozgáscentrikus hadikultúra, ezzel együtt a direkt hadászat legfontosabb alapelemeit Clausewitz már korábban idézett munkájában találhatjuk meg.

Az *anyagcentrikus hadikultúra* az ellenfél kifárasztását tűzi ki céljául, és ezt nagy anyagi értékű pusztító eszközök megsemmisítő csapásaival éri el (az elnevezése is ebből fakad, talán a kifárasztásra törré jelzős szerkezet egyszerűbben fejezné ki a hadikultúra lényegét). Ez természetesen magas fokú és jól kiépített állami és katonai infrastruktúra meglétét feltételezi. E hadikultúra hadviselésének alapvető módja a védelem, amely az ellenség támadásának megghiúsítása céljából valósul meg. Fontos megjegyeznünk, hogy ez a hadikultúra sem tagadja a támadást, de nem ez a fő harcmódja, mert képviselői a védelemben potenciálisan nagyobb lehetőséget látnak az ellenség pusztítására. A területek birtoklása és szilárd kézben tartása kulcsfontosságú a hadászati célok megvalósulásakor, ugyanis itt történik meg a kezdeményező ellenség feltartóztatása, lekötése és támadó erőinek kifárasztása. Ez együtt jár a kezdeményezés átadásával, de a szilárd védelem fenntartása elvezet az anyagcentrikus hadikultúra stratégiai céljához. Mindez természetesen erőfölényt feltételez, mind emberi, mind pedig anyagi erőforrásokban, amelyet csak háborús időszakban előkészíteni nem lehet, ezért már békeidőben meg kell kezdeni a küzdelemre való felkészülést. A felkészülést pontos számítások és tervek alapján lehet jól megvalósítani, de ezek kulcsfontosságú alapelemei ennek a hadikultúrának. A parancsnokoknak olyanoknak kell lenniük, akik nemcsak csapataikat ismerik jól, hanem pontosan tisztában vannak az ország erőforrásaival, a felhalmozott készletek mennyiségével és a stratégiai céloknak megfelelően tudják azokat felhasználni. Az anyagcentrikus hadikultúra csak nagy, elhúzódó háborúban érvényesülhet, itt mutatkozik meg igazán egy ország teherbíró képessége, gazdaságának és társadalmának ereje. Itt jegyezzük meg, hogy az anyagcentrikus hadikultúra követői igen gyakran alkalmazzák a mozgáscentrikus hadikultúra hadviselési módjait, főleg a háború végső fázisában. Háborút nyerni ugyanis leggyakrabban az ellenség területeinek birtokbavételével lehet, amely pusztán csak a védelemmel kivitelezhetetlen.⁷² Fontos továbbá azt is megemlíteni, hogy a kifárasztás nem pusztán a katonai erőszak alkalmazásával lehetséges, mivel a nem háborús eszközök alkalmazása is szerves részét alkotja ennek a hadviselési módnak.⁷³ A kifárasztásra törekvés először a tengeri nagyhatalmaknál jelentkezett, így egyértelmű, hogy a legfontosabb haderőnem ennél a hadikultúránál a haditengerészet, és a levegő meghódítása és katonai célú felhasználása óta a légierő.

A *gerilla-hadviselés hadikultúrája* szintén indirekt eszközökkel, főleg kifárasztással, irreguláris módon próbálja ellenfelére akarát rákényszeríteni. Jellemzője az irregularitás és az aszimmetria. Az előbbi fogalom a bevett szabályoktól eltérő katonai műveletek, míg az utóbbi a szemben álló felek között jelentkező különbségek jelzőjeként írható le. Ennél a hadviselési módnál mutatható ki talán a legmarkánsabban a politikának a hadügyre gyakorolt hatása. Ezzel termé-

⁷¹ A mozgáscentrikus hadikultúráról lásd bővebben Kovács 1995: 22–26.

⁷² Az anyagcentrikus hadikultúráról lásd bővebben Kovács 1995: 27–36.

⁷³ Ideológiai harc, gazdasági harc stb.

szetesen nem azt kívánjuk sugallni, hogy a mozgás- és az anyagcentrikus hadikultúra nem lenne determinálva a mindenkori uralkodó politika által, hiszen e kettőnél is a politika határozza meg a hadviselést meghatározó stratégiát. Ez a hadviselési mód, a gerillaháború éppen a politikum mindent meghatározó jellegéből fakadóan általában népek függetlenségének kivívását, nemzetek felszabadítását vagy bizonyos társadalmi csoportok elleni küzdelmet tűzte, tűzi ki céljának – nemcsak mindig egy külső hatalom ellenében, hanem akár polgárháborús viszonyok között is. Ezekben a harcokban az irreguláris csapatok, a gerillák erejét nem lehet összemérni a szemben álló fél reguláris csapatainak erejével, ezért a gerillák fő célja – legalábbis kezdetben – nem lehet az ellenfél megsemmisítése, csupán a kifárasztása, kimerítése. Az ellenség állandó zaklatása, a pánik okozása az ellenfél helyzetének megnehezítését, ellehetetlenítését szolgálja. Tény, hogy csak gerillaerőkkel háborút nyerni nem lehet, ezért azoknak egyre szervezettebbé, már-már regulárisá kell válniuk. A háború folyamán a gerillacsapatok egyre szervezettebbé és egyre nagyobb létszámúvá válhatnak, és ekkorra már a háború aszimmetrikus jellege egyre inkább eltűnik. A gerillák erőszak-alkalmazása ezért nem csupán az ellenség kifárasztására tör, hanem fokozatosan annak megsemmisítésére. Ez azonban nem a gerillaerők eltűnését kell hogy jelentse, hanem azt, hogy a gerillák egy részéből reguláris csapatokat kell szervezni és ennek megfelelő harcmódban küzdeni velük. A gerillák másik csoportját pedig továbbra is a gerillaharcmódnak megfelelően kell alkalmazni, szoros együttműködésben a reguláris csapatokkal. A gerillák hadászata alapvetően defenzív, harcászatuk pedig az ellenség meglepésére épül. Az offenzív hadászat főleg akkor jelentkezik ennél a hadikultúránál, amikor a gerillaerők szervezettségi foka lehetővé teszi azt, de mint azt már említettük, a csapatok szervezeti változásai együtt járnak az erőszak alkalmazásának változásával is. A gerilla-hadviselés hadikultúrájának alapfeltétele a felkelők, a partizánok vagy a gerillák népi támogatottsága és valamely más ország támogatása. Az előbbi adja a mozgalom erkölcsi forrását, élőerőben az utánpótlását, míg az utóbbi nélkül az anyagi források elégtelensége miatt lenne bukásra ítélve. Kulcsfontosságú továbbá a mozgalom politikai vezetőjének személye is. Ő mozgósít, irányít, személyében jeleníti meg a mozgalom céljait – adott esetben a politikai vezető egybeesik a katonai vezetővel is. A gerillacsapatok, főleg a küzdelem megkezdésekor, kis létszámúak és lazán szervezettek, azonban a háború előrehaladtával és az esetleges sikerek után egyre szervezettebb keretek között harcolnak. Fontos a gerillák számára a biztonságos katonai és politikai bázisterület kialakítása és annak szilárd birtoklása, hiszen ez jelenti a mozgalom mindenkori utolsó bástyáját.⁷⁴

A hadikultúrák jellemzőit tekintve jelentős eltéréseket mutatnak. Különbözik az erőszak jellege, a politikai cél irányultsága, az alkalmazott erőszak fokozatainak száma, valamint eltérések mutatkoznak a megsemmisítés és a kifárasztás paritását, illetve az elméleti munkákban prioritást élvező haderőnem fajtáját tekintve is. A hadikultúrák elméleti hátterét feltáró források arról tanúskodnak, hogy az egyes hadikultúrák meghatározott országokhoz, társadalmakhoz, társadalmi rendszerekhez köthetők. Az egyes országok hadügyében megfigyelhető, hogy a hadviselés legmagasabb szintjén egyik vagy másik hadikultúra főbb jellemzőinek csoportja ugyan meghatározó, de a különböző eszközrendszerek keveredhetnek ebben az esetben is. Elmondható, hogy az alkalmazott erőszak rendszerei keverednek a hadügyben, vagyis együtt létezik a megsemmisítésre és a kifárasztásra való törekvés, tehát a háború kettős jellege. A modern kor hadtörténelmi eseményei igazolják, hogy a hadügyben léteztek hadikultúrák, amelyek között nem pusztán határvonalak, hanem számos esetben kapcsolódási pontok tapasztalhatók. Azonban ezt nemcsak a hadtörténelem igazolta, hanem az egyes hadikultúrák hadelméleti alapjait lefektető

⁷⁴ A gerilla-hadviselés hadikultúrájáról lásd bővebben Kovács 1995: 37–44.

elméleti munkák tézisei is. Ezek a hadikultúrák jelen vannak napjaink hadügyében, és egyre inkább a közöttük levő elméleti választóvonalak elmosódása figyelhető meg.

A háborúk típusokba sorolása pusztán elméleti megközelítése a témának. Az elmélet szükséges, azonban nem elégséges a problémák megoldásához, ezért helyén kell tehát kezelni annak szerepét a hadtudományban. A helyes viszonyuláshoz Clausewitz szavait ajánljuk megfontolásra, miszerint:

„ha az alapelvek és szabályok önmaguktól alakulnak ki az elmélet nyújtotta szemléletből, és az igazság is magától kristályosodik ki ezekből, akkor az elmélet nem szegül ellene a szellem természeti törvényének, sőt inkább alátámasztja ott, ahol a boltozat ilyen zárókőben végződik. [...] Még az említett alapelvek és szabályok is inkább a gondolkodó szellemre jellemző fő irányvonalakat írják le, mintsem hogy a végrehajtás útját rögtön mérőlécekkel szabják meg számára.”⁷⁵

Irodalomjegyzék

- ÁGH Attila (1989): *Konfliktusok, háborúk*. Budapest: Zrínyi.
- BARTÓK András (2018): „Korlátok nélküli hadviselés” – Egy kínai nézőpont a 21. század hatalmi versengéséről. *Hadtudományi Szemle*, 11(3), 338–346.
- CLAUSEWITZ, Carl von (2013): *A háborúról*. Budapest: Zrínyi.
- CZIGÁNY István et al. (2019): Raimondo Montecuccoli és műve. In MONTECUCCOLI, Raimondo: *A magyarországi török háborúkról*. Budapest: Dialóg Campus, 11–32.
- CSIKÁNY Tamás (2001): *Az európai hadművészet a harmincéves háborútól a XIX. század végéig*. Budapest: ZMNE.
- DERIGLAZOVA, Larisa (2014): *Great Powers, Small Wars: Asymmetric Conflict since 1945*. Washington D.C.: Woodrow Wilson Center.
- FORGÁCS Balázs (2002): Háború és hadikultúrák. Új Honvédségi Szemle, 56(10), 130–139.
- HAHN István szerk. (1963): *A hadművészet ókori klasszikusai*. Budapest: Zrínyi.
- HOLECZ József (2018): A Geraszimov-doktrína – Egy másik megvilágításban. *Felderítő Szemle*, 17(3–4), 5–27.
- HUNTINGTON, Samuel. P. (1998): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest: Európa.
- JÓJÁRT Krisztián (2020): A hibrid hadviselés és a jövő háborúja. *Honvédségi Szemle*, 148(1), 5–19.
- JOMINI, Antoine Henri (1974): A hadművészet meghatározása. In GOTTFREICH László et al. (szerk.): *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest: Zrínyi, 568–622.
- Károly, osztrák főherceg (1974): A magasabb hadművészet alapelvei. In GOTTFREICH László et al. (szerk.): *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest: Zrínyi, 486–506.
- KESSEL, Eberhard (1987): Die doppelte Art des Kriegs. In *Militärgeschichte und Kriegstheorie in neuerer Zeit, ausgewählte Aufsätze*. Berlin: Duncker & Humblot. 157–174.
- KISS Álmós Péter (2012): *A negyedik generációs konfliktusok jellemzői és tapasztalatai*. PhD-disszertáció. Budapest: ZMNE KLHTK HDI.
- KISS Álmós Péter (2015): Nagy hatalmak és kis háborúk. Larisa Deriglazova: *Great Powers, Small Wars: Asymmetric Conflict since 1945* című könyvéről. *Honvédségi Szemle*, 143(2), 157–159.
- KOVÁCS Jenő (1993, 1995, 1996): *Magyarország katonai stratégiája. (Komplex kutatási téma) I–III*. Kézirat. Budapest: (k. n.).

⁷⁵ CLAUSEWITZ 2013: 120.

- KRAJNC Zoltán főszerk. (2019): *Hadtudományi lexikon. Új kötet*. Budapest: Dialóg Campus.
- LIND, William S. – NIGHTENGALE, Keith – SCHMITT, John F. – SUTTON, Joseph W. – WILSON, Gary I. (1989): The Changing Face of War: Into the Fourth Generation. *Marine Corps Gazette*, 73(10), 22–26.
- MONTECUCCOLI, Raimondo (2019): *A magyarországi török háborúkról*. Budapest: Dialóg Campus.
- MÜNKLER, Herfried (2005): *The New Wars*. Cambridge: Polity.
- PARÉ, Peter (2005): Clausewitz. In VESZPRÉMY László (szerk.): *A korai stratégiai gondolkodás. Tanulmányok*. Budapest: Zrínyi, 247–270.
- SOMKUTI Bálint (2012): *A negyedik generációs hadviselés: az érdekérvényesítés új lehetőségei*. PhD-disszertáció. Budapest: NKE HHK HDI.
- SUNZI (2018): A hadviselés törvényei. In TOKAJI Zsolt – P. SZABÓ Sándor (szerk.): *A kínai hadtudomány klasszikusai*. Budapest: Dialóg Campus, 29–67.
- TOKAJI Zsolt (2018): A kínai hadtudományi irodalom határokra nem ismerő, örök érvényű klasszikusa. In TOKAJI Zsolt – P. SZABÓ Sándor (szerk.): *A kínai hadtudomány klasszikusai*. Budapest: Dialóg Campus, 25–27.
- VÁRADY László (1961): *Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. A Római Birodalom utolsó évszázada (376–476)*. Budapest: Akadémiai.
- VEGETIUS, Flavius Renatus (1963): A hadtudomány foglalatja. In HAHN István (szerk.): *A hadművészet ókori klasszikusai*. Budapest: Zrínyi, 753–865.

Jogi forrás

1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról